

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Я. КОСТЮЧЕНКО
кандидат юридичних наук

Процес інтеграції країн Європи, пройшовши певні етапи свого розвитку — від Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (далі — ЄОВС), Договору про заснування Євратому (далі — Євратом), Договору про заснування Європейського співтовариства, Договору про Європейський Союз (далі — ЄС, Євросоюз), — нині досяг рівня координації економічної, зовнішньої та внутрішньої політики держав — членів Європейського Союзу. Проблеми, пов'язані з інтеграцією, досліджували, зокрема, такі вчені, як В. Денисов, В. Копійка, В. Муравйов, В. Посельський, О. Шпакович [1–4] та інші. Однак, вітчизняна доктрина не опікувалася питаннями виокремлення особливостей теорій європейської економічної інтеграції.

Після вступу України до Світової організації торгівлі (далі — СОТ) наша країна почала активно залучатися до економічних інтеграційних процесів. Укладення угоди про асоціацію, переговори щодо якої тривають з 2007 р., стане першим кроком для України на шляху до європейської інтеграції. Із заснуванням зони вільної торгівлі, що є основою відносин асоціації з Європейським Союзом, Україна розпочне процес європейської економічної інтеграції.

Ідея створення такого інтеграційного об'єднання, як Європейський Союз спочатку зводилася насамперед до задоволення спільних економічних інтересів його держав-членів. Згодом виникла потреба в поглибленні міждержавного співробітництва в соціальних, фінансових, гуманітарних та інших сферах суспільних відносин.

Європейська інтеграція — передусім процес політичний. Але саме економічний чинник європейської інтеграції є мірою її ефективності й визначає долю політичних рішень. Її економічний зміст набагато складніший і конструктивніший, ніж політичне об'єднання «наднаціонального» характеру.

© Я. Костюченко, 2012

З розвитком інтеграції європейських держав з'явилися теоретичні обґрунтування такого процесу. Особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони слідуєть за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Теоретики європейської інтеграції аналізували практику Євросоюзу, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Економісти почали вивчати феномен інтеграції вже після того, як він став частиною економічної реальності.

Інтеграцію в рамках Європейського Союзу можна розглядати як унікальне явище, що не має аналогів у світовій практиці. Процеси європейської інтеграції були предметом різних історичних концепцій, зокрема таких, як неофункціоналізм і міжурядовий підхід. Головна відмінність цих концепцій полягала в протилежній оцінці соціальної природи інтеграції та ролі національної держави. Неофункціоналісти, наприклад, Е. Хаас [5], Л. Ліндберг [6], пов'язували інтеграцію із суспільними процесами, з цілеспрямованою діяльністю політично активних груп; інтеграцію вони розуміли як результат спонтанної політичної взаємодії. Прихильники міжурядового підходу (С. Хоффман, Д. Пучала [7]), навпаки, робили наголос на центральній ролі держав в інтеграційному процесі. Практичний результат останнього був, на їхню думку, вектором зіткнення національних інтересів та співвідношення національних сил держав.

У сучасних теоріях інтеграції відображаються не лише величезні зміни всередині самого Європейського Союзу, а й структурні зрушення у національних державах та суспільствах, а також нові явища у світовій політиці та економіці, системі міжнародних відносин загалом.

Економічні теорії доповнюють правові та політичні теорії інтеграції. Вони з'явилися набагато пізніше. Варто зазначити, що до виникнення європейських співтовариств термін «економічна інтеграція» не був відомий у економічних та юридичних науках.

Перший крок до осмислення економічних засад європейської інтеграції зробив Я. Тінберген [8], а згодом його ідеї розвинули західні вчені П. Кептейн та П. Верлорен. Ян Тінберген вважав, що спільний ринок був створений шляхом «позитивної» та «негативної» інтеграції. Негативна інтеграція передбачає просте усунення бар'єрів на шляху до транскордонного переміщення товарів, послуг і факторів виробництва, що їх загалом можна охарактеризувати як ресурси, необхідні для виробництва товарів та послуг: потреба у трудових ресурсах втілюється в необхідності запровадження свободи руху осіб; потреба в інвестиційних ресурсах — у свободу руху капіталів та платежів. Відповідно до економічних теорій розвитку, негативна інтеграція приводить до посилення конкуренції, зниження цін і підвищення якості товарів, послуг та факторів виробництва і, відповідно, до зростання ефективності економіки. Позитивна інтеграція — це прийняття законів та створення інститутів, які збільшують мобільність товарів, послуг, осіб і капіталів [8]. Позитивна інтеграція охоплює створення спільних зовнішньоекономічних зносин та спільної політики конкуренції. Таким чином, процес європейської економічної інтеграції історично проходив стадії як негативної, так і позитивної інтеграції. Європейське співтовариство, а згодом і Європейський Союз, після набуття чинності Лісабонським договором 2007 р., маючи у своєму

арсеналі спільну торговельну політику, антимонопольну політику Євросоюзу, перебуває на стадії завершеної позитивної інтеграції.

Найвагоміший внесок у розробку теорії європейської економічної інтеграції зробив Б. Баласса [9], який спробував систематизувати динамічні ефекти інтеграції та їх вплив на темпи розвитку економік розвинених країн. Дослідник визначив такі стадії європейської економічної інтеграції: створення зони вільної торгівлі (далі — ЗВТ), митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повна економічна інтеграція.

На першому етапі економічної інтеграції (створення ЗВТ) держави-члени скасовують імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі між собою, водночас зберігаючи національні імпорتنі тарифи і квоти в торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі не спостерігається позитивна інтеграція, охарактеризована вище. Держави-учасниці залишаються тільки в рамках правил Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)/СОТ.

Другий етап — митний союз, у рамках якого держави-учасниці не тільки усувають бар'єри у взаємній торгівлі, а й домовляються про спільний митний тариф у торгівлі з третіми країнами. На цьому етапі також не передбачається позитивної інтеграції і рамками відносин держав-учасниць залишаються правила ГАТТ/СОТ.

На третьому етапі (спільний ринок) митний союз доповнюється усуненням бар'єрів для руху факторів виробництва між державами-членами. Оскільки правила ГАТТ не поширюються на фактори виробництва (рух робочої сили та інвестицій), на цій стадії держави виходять за рамки цих правил. Однак у їхніх взаємовідносинах усе ще не спостерігається позитивної інтеграції.

На четвертій стадії, за теорією Б. Баласси, створюється економічний союз держав-членів. На цьому етапі, створивши спільний ринок, вони переходять до гармонізації економічної політики з обмеженою метою — недопущення дискримінації між економічними операторами держав-членів. Таким чином, уже на цій стадії вперше запроваджуються інструменти позитивної інтеграції.

П'ятий етап — це повна економічна інтеграція. Вона передбачає повну уніфікацію грошово-кредитної, податкової, соціальної та антикризової політики, створення наднаціональної влади, рішення якої для держав-членів уже є обов'язковими. Таким чином, процес європейської інтеграції пройшов шлях від формування зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного та валютного союзу до створення союзу політичного [10, 45–49].

Концепція Б. Баласси розкриває логіку поступового розвитку економічної інтеграції, що відбилася в хронології розвитку процесів інтеграції в рамках Євросоюзу. Однак здається, що ця концепція була б занадто ідеалістичною, якби не реальні процеси в Європі. Звісно, перші чотири етапи інтеграції історично мали місце в процесі розвитку Євросоюзу. Елементом п'ятого етапу є заснування власне європейського інтеграційного об'єднання із «триопорною» структурою. Проте не в усіх сферах держави-члени погодилися передати свою суверенну компетенцію наднаціональній владі (приміром, в оборонній політиці, політиці безпеки). Цим пояснюється провал Договору про запровадження Конституції для Європи.

Тим часом Лісабонський договір про Євросоюз (ДЄС) та Договір про функціонування Євросоюзу (ДФЄС), що набули чинності 1 грудня 2009 р., підтверджують концепцію Дж.-М. Фавре про політичний союз як найвищий рівень європейської інтеграції. Однак, відповідно до «компромісного» рішення держав-членів, цей договір не надає Євросоюзові виключної компетенції у сфері оборони, спільної зовнішньої політики. Таким чином, можна зробити висновок про те, що концепція Б. Баласси виправдовує себе стосовно процесів європейської економічної інтеграції, а не європейської «політичної» інтеграції.

У цьому зв'язку дослідження іншого вченого, Алі М. Ель-Аграа [11, 85], дають повне уявлення про переваги створення зони вільної торгівлі та митного союзу. Серед таких переваг дослідник називає: зростання ефективності виробництва в результаті розширення спеціалізації згідно з законом порівняльних переваг; зростання обсягу виробництва в результаті кращого використання ефекту економії масштабу виробництва, що виникає як наслідок збільшення розмірів ринку; зміцнення переговорних позицій на міжнародній арені, що дає змогу поліпшити умови торгівлі; зміни у сфері ефективності виробництва, що стають необхідними внаслідок посиленої конкуренції; породжені прискоренням науково-технічного прогресу зміни, що позначаються як на кількості, так і на якості факторів виробництва.

Відповідно до Алі М. Ель-Аграа [11, 85], більш високі форми економічної інтеграції дають додатковий позитивний ефект унаслідок: збільшення мобільності факторів виробництва в процесі усунення бар'єрів, що заважають транскордонній торгівлі; координації грошово-кредитної та податкової політики; перетворення повної зайнятості й прискореного економічного зростання. Можна погодитись і з постулатом Д. Мітрані [12] про примат економіки над політичною співпрацею. Дослідник вважав, що секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Підтвердженням такої теорії може слугувати еволюція європейських інтеграційних відносин зі сфери вугілля та сталі й атомної енергії (ЄОВС, Євратом) до широкої компетенції європейських співтовариств у сфері торгівлі товарами (Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і, згодом, ЄС). Продовжуючи цю думку, Е. Хаас, який уперше сформував теорію неофункціоналізму, вважав, що інтеграція змінює не тільки форму, а й зміст діяльності. Секторальна інтеграція поступово переростає у нову систему з автономною інституційною структурою. Така система, за словами вченого, має виступати як єдине політичне ціле. У результаті теорія неофункціоналізму звертається до аналізу становлення європейських співтовариств як політичної системи (так званий «*community method*»). Ернст Хаас розглядає інтеграцію як процес, у якому «національні актори переконуються в доцільності перенесення своєї лояльності, політичної активності в бік нового політичного центру, інститути якого володіють повноваженнями і претендують на такі повноваження щодо національних держав» [5, 18].

Таким чином, доктрина європейської інтеграції слідувала за практикою, намагаючись інтерпретувати її в категоріях політичних, економічних, соціологічних учень. Проаналізовані теорії європейської економічної інтеграції підтверджують історичну хронологію розвитку процесів інтеграції у рамках Євросоюзу.

Теорія рівнів європейської інтеграції Б. Баласси загалом відображає історичні етапи створення та функціонування Європейського Союзу. Однак вона не вклю-

чає додаткового рівня стану «попереднього» інтеграційного етапу. Тим часом, шляхом удосконалення цієї теорії можна ввести новий, «передінтеграційний», рівень як підготовчий до першого етапу (перед заснуванням ЗВТ). Треті країни мають підготуватися перед першим етапом європейської інтеграції — створенням зони вільної торгівлі. Такий попередній етап можна охарактеризувати як «передінтеграційний», що охоплює механізми підготовки третьої країни. Таким чином, комплекс правових документів, які прийнято з метою підготовки третьої країни до процесів європейської інтеграції, слід розглядати як «передінтеграційний» [13]. Правовими механізмами «підготовки» третьої країни перед інтеграцією можуть слугувати схвалення двосторонніх документів у рамках діючих органів співпраці, укладання «попередніх» тимчасових угод, що діють до моменту набрання чинності угодою про асоціацію. Такі документи мають на меті підготувати правову базу третьої країни перед приєднанням до ЗВТ. Переходові на кожний наступний рівень економічної інтеграції має передувати аналогічний попередній «підготовчий» рівень.

На прикладі відносин України з Європейським Союзом можна спостерігати перехідний, «підготовчий» етап до переходу на перший рівень європейської економічної інтеграції. Для України документом «передінтеграційного» етапу слугує Порядок денний асоціації, схвалений Радою з питань співробітництва у 2009 р., що є новим документом для практики Євросоюзу. У відносинах Євросоюзу з третіми країнами на цьому етапі використовувалися інші правові інструменти [13]. З підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції — рівні зони вільної торгівлі. Порядок денний асоціації не тільки регулює умови підписання угоди про асоціацію, складовою якої є створення зони вільної торгівлі, а й стає інструментом реалізації цього документа.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Шнирков О. І., Копійка В. В., Муравйов В. І. Україна — Європейський Союз: економіка, політика, право. — К.: Київський університет, 2006. — 268 с.
2. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу: підручник. — К.: Київський університет, 2010. — 213 с.
3. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу: навч. посіб. — К.: Таксон, 2006. — 276 с.
4. Шпакович О. М. Особливості концепцій європейської інтеграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. — К.: Київський університет. — Вип. 37. — 2009. — С. 58–60.
5. Haas E. B. Beyond the Nation–State. — Stanford: Stanford University Press, 1964. — 214 p.
6. Lindberg L. N. Europe's would-be polity. Patterns of change in the European Community / L. N. Lindberg, S. A. Scheingold. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1970. — 167 p.
7. Hoffman S. The European Sisyphus: Essays on Europe. — Boulder: Westview Press, 1995. — 45 p.
8. Tinbergen J. Economic Policy: Principles and Design. — P., 1956 — 38 p.
9. Balassa B. The theory of Economic Integration. — London, 1961. — 230 p.
10. Favret J.-M. Droit et pratique de l'Union européenne. — Paris: Gualino, 2003. — 152 p.
11. El-Agraa Ali M. The European Union. History, Economics & Politics. — London: Prentice Hall Europe, 1998. — 158 p.

12. *Mitrany D.* The prospect of integration: federal & functional // *Functionalism: theory & practice in international relations* / ed. by A. J. R. Groom, P. Taylor. — London : University of London Press, 1975. — P. 36–86.
13. *Костюченко Я. М.* Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац.ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2010. — 22 с.

Костюченко Я. М. Теоретичні засади правового регулювання європейської економічної інтеграції

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей європейської економічної інтеграції. Доведено, що особливістю теорій європейської інтеграції є те, що вони виникають вслід за швидкими та розвиненими практичними процесами у європейських інтеграційних організаціях, а не навпаки. Проаналізовані теорії неофункціоналізму і теорії міжурядового підходу. Особлива увага в статті приділена теорії рівнів Б. Баласси, згідно з якою економічна інтеграція проходить стадії: створення зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повної економічної інтеграції. Визначено, що з підписанням угоди про асоціацію Україна опиниться на першому рівні європейської економічної інтеграції — рівні зони вільної торгівлі.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, асоціація, зона вільної торгівлі.

Костюченко Я. Н. Теоретические основы правового регулирования европейской экономической интеграции

Анотація. Стаття посвящена анализу особенностей европейской экономической интеграции. Доказано, что особенностью теорий европейской интеграции является их следование за быстрыми и развитыми практическими процессами в европейских интеграционных организациях, а не наоборот. Проанализированы теории неофункционализма и теории межправительственного подхода. Особое внимание в статье уделено теории уровней Б. Балассы, согласно которой экономическая интеграция проходит стадии: создание зоны свободной торговли, таможенного союза, общего рынка, экономического союза и полной экономической интеграции. Определено, что с подписанием соглашения об ассоциации Украина окажется на первом уровне европейской интеграции — на уровне зоны свободной торговли.

Ключевые слова: интеграция, Европейский Союз, ассоциация, зона свободной торговли.

Kostyuchenko Ya. Theoretical Foundations of Legal Regulation of European Economic Integration

Annotation. This article is devoted to the research of peculiarities of European economic integration. The main feature of European integration theories is that they follow quick real-life processes, not per contra. Neofunctional and Inter-Parliamentary theories are analyzed. Special attention has been paid to B. Balassa's theory of stages. Under this theory economic integration has several stages: free trade area, custom union, common market, economic union and complete economic integration. It's described that after association agreement signing Ukraine will be on the first stage of economic integration — level of free trade area.

Key words: integration, European Union, association, free trade area.